

संस्कृत शिद्धा

श्रीअरिवम् बूजविहारी शर्मा

संस्कृत शिक्षा

सम्पादक :—

श्रीअरिवम् ब्रजविहारी ग्रम्भा

काव्यव्याकरण स्मृति तीर्थः

गोल्ड म्याडालिष्ट

अध्यक्षः इम्फाल टोस (गभरमिस्ट)

प्राप्तिस्थानम्

धोः केः स्टोर

दुक सेलरस एण्ड पब्लिसरस

इम्फाल ।

सर्वास्वत्वं सुरक्षितम् ।

मूल्यम् —

प्रकाशकः

जो: के: टोर

बुक सेलरस एण्ड पब्लिशरस

इम्फाल ।

१९६८ खृष्टाब्दः

प्रथम संस्करणम्

पुस्तकसंख्या ११००

मुद्रणालयः मणिपुर गीता प्रेस, शिजमै, इम्फाल ।

भूमिका

स्वदेशीय सुधिवर्गान् प्रति सविनयं निवेदयामि यत् मणिपुरीयाणां उच्चविद्यालयीयसप्तमकक्षीयसंस्कृतविद्यार्थिनां संस्कृतपठने सौकर्याय संस्कृतानुरागिना माननीय श्रीतेलेम् आवीर सिंहेन भद्रमहोदयेन प्रोत्साहितेन मूढेनापि मया नाम्ना “संस्कृत शिक्षा” पुस्तिकैका संकलिता ।

अस्याः पठनं पाठनं वा यदि कृपया स्यात् तर्हि मम परिश्रमस्य सफलता भवेत् । अत्र यः कोऽपि दोषः दृश्यते तं सातुकम्पा भवन्तो ज्ञापयन्तु इति शम् ।

आश्विनः

श्रीअरिवम् बूजविहारी शर्मा

सूचिपत्रम्

विषयः—		पृष्ठा
१। देवनागर-वर्ण परिचये स्वरवर्णः	—	i
२। ह्रस्व स्वराः	—	ii
३। व्यञ्जनवर्णः	—	ii-v
४। स्वरवर्णानां प्रयोगे आकारः	—	v
५। स्वरसंयोगे आकाराः	—	v
६। संयुक्तवर्णः	—	vi-vii
७। विविधव्यञ्जनसंयोगाः	—	viii
८। संख्या	—	ix
९। बाह्य (प्रश्नः)	—	x-xi
१०। उ९ना (किं यतां संयुक्तवर्णानां आकृति प्रदर्शनम्)	—	xi
११। पुंलिङ्ग विशेष्यपदानि	—	xii-xiii
१२। स्त्रीलिङ्ग "	—	"
१३। क्लीवलिङ्ग "	—	"
१४। विशेष्य-विशेषणप्रयोगः	—	१
१५। कर्तृवाच्ये लट्-प्रयोगः	—	३
१६। कर्म पदप्रयोगः	—	४
१७। कर्तृवाच्ये लोट् "	—	६
१८। कर्तृवाच्ये लङ् प्रयोगः	—	८

विषय :—		पृष्ठा
१६। कर्तृवाच्ये विधिलिङ् प्रयोगः	—	६
२०। कर्तृवाच्ये कृट् प्रयोगः	—	११
२१। तुम्भून् प्रत्यय ”	—	१३
२२। कर्मवाच्य प्रयोगः	—	१४
२३। भाववाच्य प्रयोगः	—	१५
२४। तव्यानीय प्रभृतीनां लडाहरणानि	—	१६
२५। प्रथमा विभक्ति प्रयोगः	—	१७
२६। द्वितीया ” ”	—	१८
२७। तृतीया ” ”	—	१८
२८। चतुर्थी ” ”	—	१९
२९। पञ्चमी ” ”	—	२०
३०। षष्ठी ” ”	—	२१
३१। सप्तमी ” ”	—	२२
३२। विद्यार्थिनां प्रतिउपदेशः	—	२४
३३। सदाचारः	—	२५
३४। प्रभातसमयः	—	२५
६५। सन्ध्यासमयः	—	२६
३६। वसन्तः	—	२७
३७। ग्रीष्मः	—	२७
३८। वर्षाः	—	२८
३९। शरत्	—	२८

[३]

४० ।	हेमन्तः	—	२६
४१ ।	शीतः	—	२६
४२ ।	विद्या	—	३१
४३ ।	धर्मः	—	३२
४४ ।	भालस्यम्	—	३२
४५ ।	क्रोधः	—	३३
४६ ।	वानरसूचीमुखकथा	—	३४
४७ ।	ब्राह्मण धूर्तकथा	—	३५
४८ ।	वकनकुलकथा	—	३७
४९ ।	एकोदर पृथग्गीव भारण्ड पत्तिकथा	—	३९
५० ।	कच्छपहसकथा	—	४१
५१ ।	नीति पाठः	—	४३

प्रथम-भागः

ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣ

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ
ब	बा	व	वी	ड	डू
भ	भा	ल	[लृ]	म	मु
ष	शृ	७	[७]	न	नु
स	ओ	औ	औ		
	३	४	५		

[ii]

ह्रस्वाः स्वराः (Short vowels)

ह्रस्व स्वर

अ   इ   उ   ऋ   ॠ

दीर्घाः स्वराः (Long vowels)

दीर्घ स्वर

आ   ई   ऊ   ऋ   [ॠ]   ए   ऐ   ओ   औ

द्रष्टव्यः—अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ—
स्वरवर्गानि असिबु “जमादीकर” कोहे ; अमन्त—ए, ऐ, ओ, औ—
स्वरवर्गानि असिगी मन्ति “जमादीकर” कोहे ।

व्यञ्जनवर्णाः (Consonants)

व्यञ्जनवर्ग

स्पर्शवर्णाः (Mutes or 'Contact letters)

स्पर्शवर्ग

कण्ठ्यः (Gutturals)

कवर्ग—कण्ठ्यवर्ग

क   ख   ग   घ   ङ
ख   ग   घ   ङ

(iii)

चवर्गः (Palatals)

उवर्ग—तालव्यवर्ग

च
छ

छ
ज

ज
झ

झ
ञ

ञ
ट

टवर्गः (Cerebrals or Linguals)

टवर्ग—गुर्ध्ववर्ग

ट
ड

ड
ण

ण
त

त
थ

थ
द

तवर्गः (Dentals)

तवर्ग—मध्यवर्ग

त
थ

थ
द

द
ध

ध
न

न
प

(iv)

ପବନଃ (Labials)

ପବନ—ଓଷ୍ଠ୍ୟବର୍ଗ

ପ୍	ଫ୍	ବ୍	ଭ୍	ମ୍
प	फ	ब	भ	म

ଅନ୍ତଃସ୍ଥବର୍ଣା: (Semi-vowels or Intermediates)

ଅନ୍ତଃସ୍ଥବର୍ଗ

ୟ୍	ର୍	ଲ୍	व्
य	र	ल	व

ସଞ୍ଜବର୍ଣା: (Spirants)

ଓଷ୍ଠ୍ୟବର୍ଗ

ଶ୍	ଷ୍	ସ୍	ହ୍
श	ष	स	ह

(v)

अयोगवाहः

अयोगवाह

० १	(अनुस्वारः)
::	(विसर्जनीयः, विसर्गः)
(क्)	(जिह्वामूलीयः)
(प्)	(उपध्मानीयः)
० ::	(अनुनासिकः)

स्वरवर्णाणां प्रयोगे आकारः

।	ि	ी	उ	ॠ	ऌ	ॡ
।	ि	ी	ॢ	ॣ	।	॥
	लृ	॥	॥	॥	॥	॥
॥	॥	॥	॥	॥	॥	॥

स्वरसंयोगे आकाराः

क	का	कि	की	कु	कू	कृ	कृ
क	का	कि	कौ	कू	कू	कृ	कृ
	कल	के	कै	को	को	कौ	कौ
	कॢ	कॣ	क।	क॥	क॥	क॥	क॥

(vi)

କ	କୃ	କ୍ଷ	ଘୃ	ଢ	ଢ଼	ଢ଼
ଋ	ଷ୍ଟ	ଗ୍	ଘ	ଡ	ଢ଼	ଢ଼
ୠ	ପୁ	ଜ	ଝ	ଞ୍	ଞ୍	ଞ୍
ବ	ମ୍	ସ	ସ୍	ଶ	ଶ	ଶ

ସଂଯୁକ୍ତିବର୍ଣ୍ଣା:

କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ
କା	କ୍ଷ	ଗା	ଘା	ଚା	ଛା	ଜା
ଘା	କ୍ଷ	ଘା	କ୍ଷ	ଘା	କ୍ଷ	ଘା
ଚା	କ୍ଷ	ଚା	କ୍ଷ	ଚା	କ୍ଷ	ଚା
ଝା	କ୍ଷ	ଝା	କ୍ଷ	ଝା	କ୍ଷ	ଝା
ଜା	କ୍ଷ	ଜା	କ୍ଷ	ଜା	କ୍ଷ	ଜା

କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ	କ୍ଷ
ବା	କ୍ଷ	ବା	କ୍ଷ	ବା

କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା
କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା

କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା
କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା

କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା
କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା
କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା
କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା	କା

(vii)

କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	ମ୍ଳ	କ୍ଳ	କ୍ଷ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	କ୍ଳ
କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	ମ୍ଳ	କ୍ଳ	କ୍ଷ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	କ୍ଳ

କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	କ୍ଳ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	କ୍ଳ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ

କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	କ୍ଳ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
କ୍ଷ	ଗ୍ଳ	କ୍ଳ	ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
ଘ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ
ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ	ଞ୍ଳ

କଂ	ଗଂ	ଞଂ	ଟଂ	ତଂ	ଦଂ	ବଂ	ଞଂ	ସଂ
କଂ	ଗଂ	ଞଂ	ଟଂ	ତଂ	ଦଂ	ବଂ	ଞଂ	ସଂ
କଂ	ଗଂ	ଞଂ	ଟଂ	ତଂ	ଦଂ	ବଂ	ଞଂ	ସଂ
କଂ	ଗଂ	ଞଂ	ଟଂ	ତଂ	ଦଂ	ବଂ	ଞଂ	ସଂ

विविधजनसंयोगाः

[illegible]

(ix)

कय कय कय नय नय नय नय नय नय नय नय नय
का का का ला ना ना ना ना ना ना ना ना

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय नय नय नय कय कय दय नय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

कय कय कय तय दय दय नय तय दय तय
का का ला ला दा का ला ला का ९७

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

(x)

বাহ্য

১। দেবনাগর ময়েজ্ঞা ইয়ু :—

র, ব, র, ক ; ণ, ন ; উ, ড ; চ, ট, ঢ ; ঝ, ঞ, ভ ; ম, স ;
ঐ, ল ; ই, দ ; য, ধ ; প, য ;

২। দেবনাগর ময়েজ্ঞা ইয়ু :—

অ, ঞ ; ঋ, ঋ ; ঋ, ঋ ; দগ, দ, দ ; ক, হ, ছ, শ, ছ ;
ত্র, ত্র ; ত্র, ত্র ; র, র ; ঞ, ঞ ; ঞ, ঞ ।

৩। মখাদা ইরিবা শব্দশিংশী উচ্চারণগী খেনবদু রংনা হায়ম ।

কোষঃ, কোশঃ ; কুন্দে, কুণ্ডে ; শারদা, সারদা ; বিষয়া,
বিস্তা ; যজ্ঞে, জজ্ঞে ; ভটম্, ততম্ ; বিষ্টরে, বিস্তারে ;
শর্বঃ, সর্বঃ ;

৪। দেবনাগর ময়েজ্ঞা ইয়ু :—

(ক) অস্ত্রাত কুলশীলস্য বাসো দেয়োনকস্যাচিৎ ।

মার্জ্জারস্যাহি দোষেন হতোগুণ্ডো জরদগবঃ ॥

(খ) সহিগগনবিহারী কল্মষধ্বংসকারী

দশশতকরধারী জ্যোতিষাং মধ্যচারী ।

বিধুরপি বিধিযোদ্ধাদ্ এসমতে রাহণাসৌ

লিখিতমপি ললাটে প্রোজ্জ্বিতুং কঃ সমর্থঃ ॥

৫। বারি, বিধিঃ, বিধুঃ, জ্ঞাণা, লতা, উমা, রমা, রামা,

গুহম্, কাননম্, বনম্, অনলঃ, অনিলঃ, পবনঃ, ভানুঃ, শশী, রবিঃ,
সূর্য্যঃ, কমলম্, পদ্মম্, যতিঃ, গতিঃ, স্থিতিঃ, বৃত্তিঃ, কান্তিঃ, ভূতিঃ ।

(xi)

ঐশিত্যং পুণ্ডরীকাক্ষঃ সর্বযজ্ঞেশ্বরে হরিঃ ।

জন্মিঃ স্তুষ্টে জগৎভুষ্টে ঐশিতিতে ঐশিত্যং জগৎ ।

৬ । দেবনাগর ময়েজ্ঞা ইয় :—

১০৬, ৩০৯, ৭৬৩, ২৪৭, ৫৫৬, ১২৭২, ৪০৭৫, ৫০৬৮,
৯০১২, ১০৭০৩৮ ।

উপা ।

জ্ (= ক্ + জ্)

জ্ (= জ্ + জ্)

কজ্ (= ক্ + য্)

ক্ (= ক্ + ত্)

ক্ (= র্ + ক্)

ক্ (ক্ = ২)

ক্ (= ত্ + ত্ + ক্)

ক্ (= ন্ + ত্ + র্ + য্)

} করম করষা ব্যঞ্জন বর্ণনা তির-
প্রণা করষা মলক ওইধিবণে
খঙনবা উপায় ।

पुंलिङ्ग विशेष्यपदानि

गजः	आशाः	शरभः	ईश्वरः	शंकरः	रसिकः	इन्द्रः
नरः	हरिः	भुपतिः	सुधीः	साधुः	आत्मा	कृष्णः
अनसः	काकः	पिता	पर्वतः	समुद्रः	मर्कटः	भागुः

गजः—भा३ । आशः—८६नो भा३ । नरः—नि३ ।

मर्कटः—८६ । अनसः—८६ ।

स्त्रीलिङ्ग विशेष्यपदानि

गदा	आशा	विजया	जया	सेना
कान्ता	माया	यमुना	दक्षिणा	कुन्ती
सता	मथुरा	सन्ध्या	मतिः	राधा
लक्ष्मणा	द्वारका	दुर्गा	गतिः	चन्द्रा
गौरी	अयोध्या	गया	छतिः	कान्तिः
सरित्	रजनी	गङ्गा	गीतिः	प्रीतिः
बालिका	सखिता	तडित्	स्मृतिः	तारा

गदा—३ । बालिका—सू३ । रजनी—अ३ ।

गता—उ३ । तडित्—नो३ ।

क्लोबलिङ्ग विशेष्यपदानि

पुष्पम्	जीवनम्	निमित्तम्	पुराणम्	पापम्	दानम्
फलम्	सुखम्	कुलम्	चरित्रम्	गमनम्	स्नानम्
पत्रम्	दुःखम्	धनम्	नेत्रम्	चक्षुः	तपः
कामनम्	जलम्	सुखम्	पुण्यम्	श्रोत्रम्	आदम्

(xiii)

দয়নিস্, মরণস্, যৌবনস্, আকাশস্, দুগ্ধস্, মধু,
স্রবণস্, জননস্, বৈভবস্, দধি, পুতস্, জগত্,

মরণস্—শিবা; দুগ্ধস্—মক্কাশ্ অনোবা; মৃতস্—বী।

জননস্—পোকণা; আকাশস্—অভিরা।

বাহ্য

১। মথাদা ইরিবা শকশিংসিগী অর্থ নরোনদা ডাকউ :—

লতা, আশা পদ্যস্, মুখস্, মকটঃ,

গিতা, পর্বতঃ, অনলঃ, হরিঃ।

২। মথকী শকশিংসিগী রূপ হায়ম্।

৩। সংস্কৃততা ওহোকউ :—

বন, শিবা, পোকণা; পেনবা, তুরেল, মুনীমচা,

অহিং, বোংবাং, থরানমিচাক

নিংথো, হুমিং ১

संस्कृत शिक्षा

प्रथमः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विशेष्य-विशेषणप्रयोगः

(१)

सुन्दरः पुरुषः । प्रसिद्धः पण्डितः । शीतलः पवनः ।
विशालौ वृक्षौ । धार्मिकौ नरौ । कठिनाः प्रश्नाः । निर्मलाः
आदर्शाः । सच्चरित्राः बालकाः । द्रुमाः सिंहाः ।

(२)

सुन्दरी नारी । श्वेता गौः । शोभना मूर्तिः । कुसुमिता
लता । निष्फला चेष्टा । विचित्रा माला । विशाला राजधानी ।
निर्मला ज्योत्स्ना । गभीरा नदी ।

(३)

गाङ्गं वारि (जलम्) । नीलं पद्मम् । मधुरं वचनम् । गहनं
काननम् । सुरभि चन्दनम् । दुर्बलं शरीरम् । कुत्सितं
चरित्रम् । क्षिप्तं वस्त्रम् । क्षरितं रुधिरम् ।

(৪)

অনুপমঃ পুত্রস্য স্নেহঃ । স্বপলং বালকম্ । তীক্ষ্ণেণ কুঠাৱেণ ।
 দরিদ্রায় জনায় । নির্জনাৎ স্থানাৎ । দয়ালোঃ নরপতেঃ ।
 মহতি মুধুরে । হৈঁ সুহৃ মানুষ । পুষ্টিতাসু লতাশু । কম্পিতেষু
 কমলেষু । কদলীফলানি সুমিষ্টানি ভবন্তি । পতিব্রতায়াঃ সীতায়াঃ
 জীবনং দুঃখময়ম্ । মহর্ষেঃ কথ্যপস্য পবিত্রে আশ্রমে ঋষি-
 কুমাৱাঃ বর্তমানাঃ । তীক্ষ্ণেণ খড়্গেণ শিৱাসি ক্ৰিয়ানি ।
 দুৰ্ভিক্ষে দরিদ্রাণাং জনানাং দুঃখং ভবতি । যুধিষ্টিৰঃ ধাৰ্মিকঃ রাজা *

* সংস্কৃতকৌ করিগুণ্যৱাট্ঠৈ অমদা বিশেষ্য অমন্তুং বিশেষণ
 অনৌ পূৱা য়াওৱবদি মাতৃবু লীজ্জিৱবা মতমদা বিশেষ্যগী ওইৱিবা
 লিজ, বিভক্তি অমন্তুং বচন অত্ৰগা চপমাল্লা লিজ, বিভক্তি
 অমন্তুং বচন পুন্নমক বিশেষণ পদদন্ত হাপকনি । বিশেষ্য পদ
 অত্ৰগী লিজ, বিভক্তি অমন্তুং বচন অত্ৰ করিনো মূৱা থল্লাগা বিশেষণ
 পদদন্ত মা (বিশেষ্য) গী লিজ, বিভক্তি অমন্তুং বচনগা মাল্লা
 হাপকনি । বিশেষ্য অমন্তুং বিশেষণ অনৌ অত্ৰ লিজ, বিভক্তি
 অমন্তুং বচন মাল্লাদবা য়ারোই । অত্ৰমদি ওইৱগা বিশেষণ পদগী
 য়েংছনা বিশেষ্য পদদা মাল্লাহনবদি চুমদে । বিশেষ্য পদগী মত্ৰু
 ইল্লা বিশেষণ পদদা শেমগাদবনি । মত্ৰুদি :—

বিশেষ্যস্য হি যল্লিজং বিভক্তি বচনেচ যে ।

তানি সৰ্ব্বাণি যোজ্যানি বিশেষণপদেষু ॥

संस्कृत शिखा

शब्दार्थः

प्रसिद्धः—अकांठवा । विशालः—अचोवा ।
द्रुमः—नागल तोवा । अनुपमः—मपा (ठांमन्निडाई) लैतवा ।
गभीरा—अरुवा । तीक्ष्ण—अथोवा ।
ह्रस्वम्—अगायवा । कुठारेण—शीतकडना ।
अरितम्—अेश्वरवा । सुधरे—ठीठना ।

अनुशोलनौ

१। संस्कृतता हन्नाकडु ०—

अकांठवा निपा । मपा लैतवा पठित । नागल तोव्रिवा
अठां । कडवा लैरांना । कडवा मरुपका । अशांपा अन्नालगी ।
लायववा मोशिरा । अपडवा मोव् । अथोवा मकमदा । धम्प
लैव निपादा ।

२। लता, वारि, आदर्श अमशुं शिरस्, शक्यी द्वितीया
यष्टी अमशुं मन्नाधनगी रूप ऐयु ।

द्वितीयः पाठः

कर्तृवाच्ये लट्-प्रयोगः

ईश्वरः सृजति । अनलः दहति । कोकिलः रौति । अश्वः
धावति । छात्राः पठन्ति । भक्ताः जपन्ति । भ्रमराः गुञ्जन्ति ।
गायकाः गायन्ति । नर्तकाः नृत्यन्ति । गावः चरन्ति । पश्यानि
विकसन्ति । नद्यः प्रवहन्ति ।

कर्मपदप्रयोगः

माता लालयति पुत्रम् । भृत्याः सेवन्ति राजानम् ।
खादन्ति बालकाः फलम् । प्रभुं अनुसरन्ति सेवकाः । पूजयामि
गुरुमहम् । नमामः पितरौ वयम् । सत्यं वदन्ति साधवः ।
त्वं किं वदसि । चन्द्रं पश्यति बालकः । हन्ति व्याधः सदा
मृगम् । एकः चन्द्रः तमो हन्ति । करोति साधुसमागमम् ।
मूढः नजहाति धनागमतृणाम् । दुग्धं पिवति शिशुः । पुष्पं
चिनोति बालिका । *

* वर्तमान काली क्रियावु संस्कृतना हल्नाकपा तारबदि
धातुगी मथादा “नट” विभक्ति हल्नाग हल्नाकदबनि । मद्रुदि
जे छिठि पारि—अहं पत्रं पठामि । महाक टाक थोऽलि—
सः उदनं (अन्नं) पठति । नहाक करि थोऽलि—अं किं
पश्यामि अस्मिन्निवा ।

दाटैह परेः अनवु कर्तृवाच्यागी मरोहदा शीक्षिन्ने हायरबदि
कर्तृकारकपु प्रथमा विभक्तिना थोकपा पद, कर्मकारकपु द्वितीया
विभक्तिना थोकपा पद ओहैनगदबनि । कर्तृकारककौ वचन (मशीउ)
गी मत्रुः हेरा क्रिया पदगी वचन हापकनि ।

प्रयोगे कर्तृवाच्यस्य कर्तरि प्रथमा भवेत् ।

क्रियापदं कर्तृधीनं द्वितीया कर्मकारके ॥

ଶବ୍ଦାର୍ଥ:

ସୃଜନ୍ତି—କ୍ଷେପ୍ତି ।	ଲାଳୟନ୍ତି—କ୍ଷେପନ୍ତି ।
ଦହନ୍ତି—ଚାକ୍ରି (ଚାକର) ।	କ୍ଷେପନ୍ତି—କ୍ଷେପନ୍ତି ।
ରୌନ୍ତି—କ୍ଷେପନ୍ତି ।	କ୍ଷାଦନ୍ତି—ଚାରି ।
ଧାବନ୍ତି—କ୍ଷେପନ୍ତି ।	ଅନୁସରନ୍ତି—ମତ୍ତୁଂ ହିମ୍ତି ।
ପଠନ୍ତି—ପାରି ।	ପୂଜୟାମି—ପୂଜା ତୋରି ।
ଜପନ୍ତି—ଜପ ତୋରି ।	ନମାମଃ—ଶ୍ରଦ୍ଧାମଜ୍ଜରି ।
ଗୁଞ୍ଜନ୍ତି—ଞ୍ଜି ।	ବଦନ୍ତି—ହାସରି ।
ମାୟନ୍ତି—ଞ୍ଜି ଶକ୍ତି ।	ପଞ୍ଚୟନ୍ତି—ଞ୍ଜି ।
ନୃତ୍ୟନ୍ତି—ଜଗୋଇ ଶାରି ।	ହନ୍ତି—ହାରି (ମାଞ୍ଜି) ।
ଚରନ୍ତି—ଚାରି ।	କରନ୍ତି—ତୋରି ।
ବିକ୍ରମନ୍ତି—କାରି ।	ଜହାନ୍ତି—କାରି ।
ପ୍ରସହନ୍ତି—କେହି ।	ସିନୋତି—କେହି ।
ବ୍ୟାଧଃ—କାତାବନା ।	ତମଃ—କାତାବନା ।

ଅନୁଶୀଳନ

୧ । ସଂସ୍କୃତତା ହେଲେକି—

ଛାତ୍ରାଶିନା ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ନାମ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ମହାତ୍ମା ନାମକ ପୁରୁଷ । ନାମକ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।
 ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ । ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ।

ঐশাক যুগ্ম চাণ্ডি। লমচৎ কলবা অঙাংখিংনা লাইরিক
পারি। মৈনা যুগ চাক্রি। মুমিংনা অমম্ববু মাঙহলি। অপঙবনা
অশাওববু খাদোক্তে। মহাক্রা করি হায়রি ?

তৃতীয়: পাঠ:

কর্ত্ত্বাচ্যে লোট *

সত্যং বদ। ধর্ম্মং চর। অজ সাধুসমাগমম্। পুণ্যং
কুরু। ধনং দাঁহি দরিদ্রায়। ত্যজদুর্জন সংসগেম্। আনয়
আসনম্। আগচ্ছতু ভবন্তঃ। অহং করবাণি। মাকুরু ধন-
জনযৌবনগর্বম্। মনসি বিচারয় বারং বারম্। ইশ্বরং চিন্তয়
সদা। জীব ত্বং শরদঃ শতম্। সেবস্ব সর্বদা গুরুম্। অত্রাসনে
ভপবিশতু। পুত্রবতী ভব। স্বধর্ম্মং কদাপি ন পরিত্যজত। বালক !
ঔষধং পিষ। কুবচনং মা বদ। সদু-গ্রন্থং পঠত সদা।

* “চংলো” “চংলসমু” “চংলগে” নচিৎবা অশুদ্ধ খঙনবা
ক্রিয়াবু সংস্কৃতনা হন্দোকপা তারবদি ধাতুগৌ মখানা “লোট”
বিভক্তি হাপুনা হন্দোকদবনি। মত্ৰুদি :— মহাক চংলসমু—
স গচ্ছতু। নঙ্ চংলো—হং গচ্ছ। ঐ চংলে—অহং গচ্ছানি
অসিনিচিৎবা।

নিমন্তণ তৌবা, প্রার্থনা তৌবা (হায়জবা) নচিৎবদশ লোট্ বিভক্তি
শীজিন্নগনি।

শব্দার্থ:

বদ—হাঙ্গুল।	বিচারয়—মুন্না খল্লু।
স্বর—চংলু (তৌ)	বিন্তয়—রাবল তৌ।
কুরু—তৌ।	জীব—হিঙড়ু।
দেহি—পৌনৌ।	হুবসব—সেবা তৌ।
ত্যজ—খাদোকউ।	উপবিয়লু—কম্মু।
ধানয়—পুরকউ।	মব—ওইয়ু।
আগচ্ছতু—লোঃ শিনবিরকউ।	নপরিত্যজত—খাদোকহু।
করবাণি—তোগে।	পিব—থকউ।
মাকুরু—ভোগহু।	পঠত—পাও।
কদাপি—কৈদোঠৈৎহু।	সদা—মতম লৈবা খিবিজ্জি।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃততা হন্দোকউ।

মতমলৈবখিবিজ্জা মৌগী কননবা খল্লু। ধর্মবু থক খাদোকহু।
কত্তবা মৌশিংগা তিন্নগহু। মকম অসিদা লাকউ। ঐহাক
রামায়ণ পাগে। ফি অমন্তঃ পীবিয়ু। লমচং কত্তবশিংনা কত্তবা
থবক ভোসহু। নহাক ওঝাব সেবা তৌ।

২। দা অমন্তঃ ত্যজ্, ধাখুগী লোট্, বিভক্তিগী রূপ হায়য়ু।

चतुर्थः पाठः

कतृवाच्ये लङ् *

रामः वनमगच्छत् । मार्जारः दुग्धं मपिवत् । राममसेवत
लक्ष्मणः । दरिद्रः धनिकं धनं अयाचत । कानने सिंहः अगर्जन् ।
अर्जुनः गाण्डोर्वं धनुः अगृह्णात् । अयोध्यायां दशरथनामा
राजा आसीत् । अस्पृश्यत् पाणिना पाणिम् । बालकः मधुरं
अभाषत । अपश्यत् रावणः सोताम् । मुर्खः स किमपि न अजानात् ।
चौरः चौर्यं न अत्यजत् । भीमः दुर्योधनेन सह गदायुद्धं
अकरोत् ।

शब्दार्थः

असेवत—सेवा तोषि ।	कानने—उमंग ।
अयाचत—निरखी ।	आसीत्—लैरखी ।
अगर्जन्—ढंगखी ।	किमपि—करिगुअ अमन् ।
अजायत—पोकखी ।	चौरः—छरानवना ।
धनुः—लीकखी ।	पाणिना—थुना ।
मुर्खः—अपठवना ।	चौर्यं—छरानव अवकणु ।

* अतीतकालगी क्रियावु संस्कृतता अशुवाद ठोवा तारवनि
धातुगी मखादा लङ् बिभक्ति हाणुना तोगनि ।

येरंशिनगदवा :—ठवा इवुडेडाशिना छात्रशिना लङ्,
लूङ्गी शीजिरकम निरंथिना थडहनविगनि ।

অনুশীলনী

১। সংস্কৃতভা হন্দোকটঃ—

ঐথোয় চংলম্মী। মানা মমাগী য়াৎ ইলম্মী। রামনা
রাবণবু জয় তৌরম্মী। নওনা মওন্দা হায়রম্মী। নথোয়না
বিছালয়না চংলম্মী। এনা মাবু উরম্মী। ঐ তৌরনা চংলম্মী।
অভাংলিংনা মণাবু য়েংলম্মী।

২। ধনুষ্, পিতৃ, হনুমৎ, গদা শব্দগী প্রথমা, চতুর্থী,
সম্বোধনগী রূপ ইয়।

৩। অগ্ৰহাৎ, অপিবৎ, অকরোৎ, আসীৎ, ক্রিয়া পদলিং
অসিগী মূল ধাতুগী লট্, বিভক্তিগী রূপ ইয়।

পঞ্চমঃ পাঠঃ

কর্তৃবাচ্যে নিধিলিঙ্

সদা সত্যং বদেৎ । মাতুঃ পিতৃশ্চ আদেশং পালয়েৎ ।
পূজ্যজনেষু ভক্তিং কুর্যাৎ । তেষাং উপকারং কুর্যাৎ । জানীয়াৎ
মিত্র মাণদি । গুরুং সৈবেৎ । কুর্যাৎ পরহিতং সদা । সন্তপ্তভ্যঃ
ধনং দদ্যাৎ । ইশ্বরং চিন্তয়েৎ । সূর্য্যাদিয়াং প্রাক্ শয্যাং ত্যজীৎ ।
অপাণ্য ন মুজ্জীত । রাত্রী ন ভ্রম্যেৎ । কোনাপি বিবাদং ন কুর্যাৎ ।

गुरोः प्रादेशं पालयेत् । पालस्थं यत्नतः परिवर्जयेत् । कुवाक्यं
मा वदेत् । यथासमयं कर्म कुर्यात् । अध्यापकः छात्रं शिक्षयेत् ।
असत्सङ्गं वर्जयेत् ।

शब्दार्थः

सदा—यतः नैव विविक्षा । सूर्योदयात् प्राक्—पूर्वम्
पालयेत्—ठाकुरद्वि । न स्मर्येत्—कोशरोहिद्विनि
जानीयात्—अज्ञद्विनि । विवादं—शास्त्रं धोयाम्बु ।
परहितं—अतोऽग्नौ काग्नगद्वि । अपथ्यं—पुरुषा टीक्ष्णपु ।
सत् पालेभ्यः—अकृषा मतीकृषा । आलस्यं—अतनवु ।
शौचकनिः ।

कुवाक्यं—कृषद्वि राट्टेवु । यथासमयं—यतमचाना ।
शिक्षयेत्—ठाकुरीगद्विनि । वर्जयेत्—आदोऽकृषद्विनि ।

अनुशीलनौ

१ । संस्कृतता हल्लोकः—

यतमचाना धवक ठोगद्विनि । करिष्ठमद्वि ओहद्वि ।
ठांगलोहद्विनि । मकम अद्विनि ठंगलोहद्विनि । ठुक्रुननिं वु ठुक्रुम-
गद्विनि । कनाष्ठमद्वि कद्वि राट्टे हायरोहद्विनि ।

जनवु, अहोना, याधवु, ठोगद्विनि, ठोकनिनि, पुरुषा
टीक्ष्णपु, अमाना ।

२ । आपद्, भक्ति, किम्, शकशिङ्गी ५ मी अमन् वष्टी
विभक्तिगी रूप इयु ।

ষষ্ঠ: পাঠ:

কর্তৃবাচ্যে লৃট্ *

অহং বিদ্যালয়ং গমিষ্যামি । সেবিষ্যন্তে প্রভুং মৃত্যুঃ ।
 গ্রহীষ্যন্তি করং নৃপাঃ । পুরস্কারং লপস্যসে ত্বম্ । সংসারি
 কৌবাজনঃ ন মরিষ্যতি । দরিদ্রাঃ রাজানং ধনং যাচিষ্যন্তি ।
 মাতা পুত্রং পালয়িষ্যতি । আচারবন্তঃ চিরং জীবিষ্যন্তি ।
 যুয়ং বিদ্যালয়ং যাস্যথ । ত্বং অহংচ গীতং শ্রোষ্যাবঃ । ব্যাধাঃ
 মৃগান্ হনিষ্যন্তি । বয়ং কলিকাতাং দৃচ্যামঃ । রামঃ মে
 একাং লেখনীং দাষ্যতি । পরিদর্শকঃ সমাধাভ্যন্তরে বিদ্যালয়ং
 পরিদৃচ্যতি । অয়ং তে পুত্রঃ বিখ্যাতঃ চিকিত্সকঃ ভবিষ্যতি । অদ্য
 অপরাক্তে নৃত্যশালায়াং কতিবালিকাঃ নর্ত্তিষ্যন্তি । দশরথঃ
 রামচন্দ্রস্য বিয়োগশোকেন মরিষ্যতি । ন্যায়াধীশঃ যথাপরাধং
 দণ্ডং বিধাষ্যতি ।

শব্দার্থ:

বিদ্যালয়ম্—স্কুলনা ।

সেবিষ্যন্তে—সেবা তৌরগনি ।

করম্—রাজনাবু । “কর” শব্দগৌ অর্থাদি খু৯, শামু মনাতোবুশু খঙনৈ

পুরস্কারম্—মনা মধিনবু ।

ব্যাধাঃ—শা ত'নবশিংনা ।

দৃচ্যাবঃ—যোগলকনি ।

লেখনীম্—কলমবু (ছৌলিঙ্গ) ।

* ভবিষ্যৎ কালবু সংস্কৃততা অনুবাদ ভৌবা তারবদি সংস্কৃতকী
 লৃট্ বিভক্তিবু ধাতুগৌ মখাদা হাঙ্গগা তৌগনি ।

परिदर्शकः—इन्स्पेक्टरन।

विख्यातः—अफाँवा।

विक्रित्सकः—माइवा।

न्यायाधीशः—बिचार पतिना।

अनुशीलनी

१। संस्कृतता अनुवाद तो :—

महाक श्रेणिं बहूनि। एना ईपाबु सेवा तोऊगनि। एँथोर
अनी काशी च२कनि। एना नष्टोन्दा कि अमा पीगनि। राम
उसि लाऊनि। एवाशिना हये (थः) एँथोरबु उअिरगनि।
एँबु महाका नींशिंलऊनि।

२। इन,दृश् धातुगी ल्टकी रूप ईयु।

३। अम्रद्, लेखनी अमन्तुं मातृ शकगी द्वितीय। अमन्तुं
बष्ठी विभक्तिदा रूप ईयु।

सप्तमः पाठः

क्त, क्तवतु

रामेण मारीचः हतः। दशाननेन हृताजानकी। कालिदासेन
अभिज्ञानशकुन्तलं रचितम्। गौरी हिमालयशिसरं आकृष्टा।
विह्वालेन दुग्धं पीतम्। सेवकाः प्रभुं प्रार्थितवन्तः। सर्वे
विद्यार्थिनः गतवन्तः। वयं देहलीनगरीं द्रष्टवन्तः। वेदव्यासः
महोभारतं कृतवान्। व्याघ्रः मानुषं एकं खादितवान्। सिंहः
प्रसेनं हतवान्। उक्तवान् मातरं पुत्रः। युवानः गीतवन्तः।

অষ্টম: পাঠ:

তুমুন্ *

বালক: জলং পাতুং নদীং য়াতি । মাঝাং গৃহং গন্তুমিচ্ছাব: ।
রাজা তীর্থং ধনং দাতুং কাময়তে । ভো মিত্র ! গানং শ্রোতুং
গমিষ্যসি কিম্ ? ইমং বিপদং জনং মাং বিনা রক্ষিতুং ক: সমর্থ: ।

তুমুন্ প্রত্যয় হাশ্লবা ধাতুগৌ রূপে খবঃ—

পীবা—দা + তুমুন্ = দাতুম্ । শেবা—সৃজ্ + তুমুন্ = স্রষ্টুম্ ।
চাবা—অদৃ + ” = অদত্তুম্ । পাবা—পঠ্ + ” = পঠিতুম্ ।
য়েবা—দ্রুয + ” = দ্রুয়িতুম্ । শকপা—গৈ + ” = গাতুম্ ।
ভাবা—শ্রু + ” = শ্রুতুম্ । শকপা—পা + ” = পাতুম্ ।
হুবা—হৃ + ” = হৃদিতুম্ । কনবা—রজ্জ্ + ” = রজিতুম্ ।
চৎপা—গম্ + ” = গন্তুম্ । বাদৌকপা—ত্যজ্ + ” = ত্যজিতুম্ ।
” —য়া + ” = য়াতুম্ । লানশৌকপা—যুধ্ + ” = যুদিতুম্ ।
লৌবা—গ্রহ + ” = গ্রহীতুম্ । হংবা—প্রচ্ছ্ + ” = প্রচ্ছিতুম্ ।

* ভোগদবা খবক অমগী ভুংগী মরম অরু, খবক (ক্রিয়া) অমনা
ওইরবদি মরম ওইরিবা খবক (ক্রিয়া) খবনবা ধাতুগৌ মখাদা
“তুমুন্” প্রত্যয় হাশ্লবা শীজিগনি । মদুদি মহাক ঈরুজনবগীদমক
কুরেল ৮৭খি—সঃ স্রাভুং নদীং অগচ্ছৎ । রামনা চানবগীদমক
চাক খোংলি—রামঃ অতুম্ ওদনং পচতি অসিনচিংবা ।

नवमः पाठः

कर्मवाच्यप्रयोगः *

पश्चिन्नेन जलं पीयते । अस्माभिः सेव्यतां हरिः । बालकैः
पठ्यते पाठः । श्रूयतां मे हितं वचः । कुम्भकारिण घटः क्रियते ।
सद्भिः सङ्गः सदा काट्यः । भक्ष्यता मधुना भक्ष्यम् । कीर्तनीयः
सदा हरिः । नदृश्यते नापि श्रूयते । सदा परोपकारं क्रियेत ।
तेन बहं तिरस्क्रिये । तैः आवां दृश्यावहे । वयं तेन उपक्रियामहे ।
शिक्ष्येण गुरवः प्रणम्यन्ते । मया त्वं पूज्यसे । अस्माभिः युवां
सेव्येथे । युयं आहूयध्वे तृपेण ।

शब्दार्थः

पीयते—पिबि (पकहे) ।

हितम्—कामना ।

सेव्यताम्—सेवा (सेवा) । कुम्भकारिण—छद्म शिबना ।

* संस्कृतको बाटैव कर्मवाच्यगी मर्यादना शीजिगगे हाय-
रवदि कर्तु कारकपु तृतीया विभक्तिना धोकपा पद, कर्म
कारकपु प्रथमा विभक्तिना धोकपा पद उद्देशलग। क्रियावना
कर्मकारकको मथ। पोना प्रथमनि, हायवदि कर्मकारक अहगी
पुरुष अमशुः वचन (मनीः) ना क्रियागी पुरुष अमशुः वचनगा
मात्रहनगनि । धातु पुन्यमकी मथाना आअने पद विभक्ति हापकनि ।
महदि :—

प्रयोगे कर्मवाच्यस्य तृतीया कर्तृकारके ।

प्रथमागतं भवेत्, कर्म कर्माधीनं क्रियापदम् ॥

आत्मनेपद प्रयोगः धातुभ्यः सर्वदैवहि ॥

পঠ্যতে—পারি।

সদ্বিভঃ—অকবশিংগা।

শ্রুতাম্—তাও।

বিদ্বান্—অথবা (পণ্ডিত)।

ক্রিয়তে—তোরি (তোই)।

শ্রমী—থ।

কার্যঃ—ভোগদৰ্শন।

পৰোপকারঃ—মৌগী মতেভ।

মচ্ছতাম্—চারো।

বিদ্যাদপি—দুঃখীত্ব।

भाववाच्यप्रयोगः *

बालकेन पथि स्थीयते। सर्वैः मानुषैः म्रियते। मया सर्पाद् भीयते। बालिकाभिः लज्ज्यते। हीनचरित्रस्य शरीरेण क्षीयते।

* রাইহপরেং অমবু সংস্কৃতনা হায়বা অমসুং ইবা তারংদি কর্তৃবাচ্য, কস্ম'বাচ্য অমসুং ভাব বাচ্যগী রারেংগী মনুংদগী চানগদবা অমনা হায়বা অমসুং ইবা রাই। মথস্তা কর্তৃবাচ্য অমসুং কস্ম'বাচ্যগী মরোঙ তাক্ষে। হৌজিক ভাব বাচ্যগী মরোঙ তাক্রিঃ ভাব বাচ্যগী রারেংদা কর্তৃকারকপু তৃতীয়া বিভক্তিদা ষোকপা পদ ওইহনগনি, ক্রিয়াবুনা মতম পূয়মস্তা প্রথম পুরুষগী একবচনদা ষোকপা পদ ষাক্তা ওইহনগনি। সকস্ম'ক অমসুং অকস্ম'ক ধাতু কারবা ধাতুগী মথল অনিগী মনুংদগী অকস্ম'ক ধাতুতদা ভাববাচ্যগী রারেং অসি ওইগনি। মরম অসিনা রারেং অসিদা কস্ম'কারক যাওরোই। মছদি :—

কস্মাভাবো ভাববাচ্যে তৃতীয়া কর্তৃকারকে।

প্রথম পুরুষ'সৈক বচনংছু ক্রিয়াপদে।

অকস্ম'কেষু ধাতুযু প্রয়োগোহয়ং নিগছতে ॥

दशमः पाठः

(तस्य, अनीय, ल्यप् क्ताच्, शट्, शानच् अव्यय प्रभृतीनां कतिपयानि उदाहरणानि)

हेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । कर्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्तव्यो नाति रुच्यः । कीर्तनीयः सदा हरिः । अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्द्धिर्न वत्तंते । रात्रिशेषे समुत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् । स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत । यथा खात्वा खनित्रेण वारि विन्दति मानवः । ध्यायतो विषयानस्य रुद्धस्तपूपजायते । अभ्यासं कुर्वतो विद्या भवति । गुरुं सेवमानः तत्फलं लभते । विष्वक्कोऽपि सर्वदुर्घं स्वयं ह्नेतुमसांप्रतम् । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः । उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महादात्रयः । आगच्छति यदा लक्ष्मीनारिकेलफलाभ्युवत् । निगेच्छति यदा लक्ष्मीर्गजभुक्तकपित्थवत् । नदीतीरे स्थितो वृक्षो न क्षिरेण पतिष्यति । संहतिः कार्यसाधिका ।

शब्दार्थः

सञ्चयः—सोमस्निग्धः । रात्रिशेषे—अहिः मत्स्यः ।

खात्वा—तोषोद्भवा । खनित्रेण—सोपपात्रा ।

असांप्रतम्—मतिक्रान्ते । सुप्तस्य—तुल्यः ।

उद्यमेन—होतृत्वेन । मनोरथैः—नोऽवतना ।

हीनसेवा—अतोऽवतु सेवा क्षिरेण—कृष्टेन (कृष्टेन मत्स्यः,

तोषः ।

वीणा) ।

द्वितीयः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

प्रथमाविभक्ति प्रयोगः

भूमिरापो नवो वायुः खं मनो बुद्धिरिव च (अभिधेयमात्रे प्रथमा
बन्धी ! अत्रागच्छ । (सम्बोधने प्रथमा)

सङ्गात् सञ्जायते कामः (उक्ते कर्तरि प्रथमा)

आत्मा न हन्यते हन्यमाने शरीरे (उक्ते कर्मणि प्रथमा)

दग्धरथ इत्युदाहृतो नृमन्त्रासोत् (अवश्ययोगे प्रथमा)

द्वितीयः पाठः

द्वितीया विभक्तिप्रयोगः

तं प्रणमामि आश्वतोतनयम् । (कर्मणि द्वितीया)

अध्यापकं प्रति सद्व्यवहारः कार्यः (प्रतियोगे ")

गाममनु जायते कृष्णः (अनुयोगे ")

धिक् क्षपणनाम् (धिग् योगे ")

विद्मालयं निकषा पुष्करिणी (निकषा ")

आवाप्तनरा दस्युः (अन्तरायोगे ")

अममन्तरेण विद्या न लभ्यते (अन्तरेणयोगे ")

सागरं यावद् गंगा प्रवहति (यावद्योगे ")

मन्दं मन्दं वहति पवनः (क्रियाविशेषणे)
 सप्तर्षिं भागवतं शुश्राव (व्याख्येयार्थे)
 भक्तिमृते मुक्तिं न लभते (ऋते योगे)
 ज्ञानं विना बिम्बलं जीवनम् (विना योगे)

तृतीयः पाठः

तृतीया विभक्ति प्रयोगः

चक्षुषा पश्यति रूपम् (करणे तृतीया)
 खड्गेन कृतति काष्ठम् (करणे)
 पुत्रेण सह गच्छति (सहार्थे)
 काञ्चनेन सह गौः दीयते (सहार्थे)
 कृष्णिण कंसः हतः अनुक्ते कर्त्तरि)
 रामिण रावणो हतः (" ")
 दुःखेन रोदिति सीता (हेत्वर्थे)
 अनादारेण स मृतः (" ")
 प्रकृत्या मधूरं मधु (प्रकृत्यादिभ्यः)
 स्वभावेन स सरलः (" ")
 वर्षेण धनवान् जातः (अपवर्गे)

मासेन व्याकरणं अधीतम् (अपवर्गे)
 पुत्रेण हीनं गृहं शून्यम् (हीनार्थे)
 यो नरो विद्यया हीनः स नरः पूज्यते जनेः । (")
 कणेन वधिरः अहम् (विकृताङ्गे)
 चक्षुषा काणः बालकः (")
 किमनेन व्यर्थालापेन (वारणार्थे)
 जलमति विस्तरेण (")
 काकैः गृहं जानाति (उपलक्षणे)
 तिलकेन भक्तं पश्यति (")
 शास्त्रेण विना कः आद्रियते (विना योगे)
 धनेन विना कथं जौवामि । (")

चतुर्थः पाठः

चतुर्थीविभक्ति प्रयोगः

बालकाय मोदकं देहि (सम्प्रदाने)
 भिक्षवे अन्नं ददामि (")
 फलाय व्रजति वनम् (तुभर्थे)
 पुष्पाय पुष्पवाटिकां गच्छति (")
 जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः । (नमो योगे)

नमो धर्माय महते (नमोयोगे)
 नारदाय रोचते कलहः (रुच्यर्थधातु योगे)
 वासुदेव्यः रोचते क्रोडा (" ")
 नमस्काय घूमः (निवृत्त्यर्थे)
 पापाय प्रायश्चित्तं करोति (")
 कृष्णाय क्रुध्यति कंसः (क्रोधार्थधातुयोगे)
 साधवे टुह्यति सलः (" ")

पञ्चमः पाठः

पञ्चमी विभक्ति प्रयोगः

अश्वत् पतति अश्ववारः (जपादाने)
 प्रासादात् प्रेक्षते बालिका (लप्तोपे कर्मण्यधिकरणे)
 वृक्षात्फलं सादति । (" ")
 धनाद् विद्या गरीयसी (अपेक्षार्थे)
 अभ्यापकाद् बिभेति छात्रः (भयार्थधातु योगे)
 रामात् त्रस्यति रावणः (" ")
 धर्मात् ऋते स्वर्गं न प्राप्नोति (ऋते योगे)
 पापात् ऋते नरकं न लभते (" ")
 कामात् क्रोधोऽभिजायते (हेतौ)

पादाघातात् भूमौ पतति (")
 पुण्यात् अन्यत् धनं नास्ति (अन्यार्थे)
 सत्याद् अन्यत् बलं नास्ति (")
 गृहात् बहिः सारमेयः तिष्ठति (बहिस् योगे)
 अन्तःपुरात् बहिः द्वारपालः तिष्ठति (" ")
 ज्ञानाद् विना ज्ञान्मानं नहि (विना योगे)
 धनाद् विना सुखं नास्ति । (" ")

षष्ठः पाठः

षष्ठी विभक्ति प्रयोगः

नारीणां भूषणं पतिः (सम्बन्धे)
 विद्यारूपं कुक्षपाणाम् (")
 धनुर्धराणां ऊर्जुनः श्रेष्ठः (निर्धारि)
 पक्षिणां कावः धुतः (" ")
 रुदतः पितुः बलितः पुत्रः (ज्ञानादरे)
 पश्यतो ब्रह्ममुखस्य नकुलभक्षिताः सुताः (")
 विद्यायाः तुल्यं धनं नास्ति (तुल्यार्थयोगे)
 कुस्वभावस्य सप्तः रिपुः नास्ति (" ")
 रामायणस्य पाठं करोति (कर्मणि)

जहाभारतस्य श्रवणं करोति (")
 राजां पूजितः पण्डितः (कर्तमाने क्तप्रत्यय योगे कर्तरि)
 महतां अचितः हरिः (" " ")
 पयः पानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्द्धनम् (कर्तरि षष्ठी)

सप्तमः पाठः

सप्तमी विभक्ति प्रयोगः

गङ्-गायां वर्तते मत्स्यः { अधिकरणे
 सिंहः बसति कानने
 गच्छन्सु धावन्तः शीघ्रतमाः { निधारे
 जरेषु शत्रिणाः शूरतमाः
 आह्वयति पितरि अपजगाम पुत्रः { अनादरे
 निवारयति तस्मिन् जहार चौरः
 चक्ष्माणि द्विभिनं हन्ति { निमित्तात् कर्मसंयोगे
 दन्तयो हन्ति कुञ्जरम्
 उदिते रजनीनाथे कुमुदोद्दि प्रकाशते { भावे
 सूर्योऽस्तं गते पद्मं निनीतति

শব্দার্থ:

প্রজ্ঞাতা—মহোত্তমা ।	পুণ্যবাটিকাম্—লৈকোন্মা ।
অনাহারিণ—চান্দনা ।	ক্রীড়া—খাওয়া ।
স্বভাবেন—স্বোচ্চা ওইনা ।	মহাকায—কাঙ লৈতনবগৌদমক ।
ব্যর্থলাপিন—বায়েরা ।	খুলঃ—কষবা নিপা ।
জতিবিস্তরৈশ—পাওখোক	অম্ববারঃ—অগোল ভোংবা নিপা ।
চাওখোক্‌বনা ।	
মিথ্যে—চাক্রিবদা ।	প্রাসাদাত্—দানাদা কাছনা ।
বহিঃ (স্)—মপালদা ।	রজনীনাথী—থানা ।

অনুশীলনো

১ । সংস্কৃতভা হনোকউঃ—

অভাংলিংনা উ কারি (আরোহস্তি), যোংলিংনা উইহ চারি ।
 ষাঙনা উনা করি । উমংনা শা-লৈ । মহাক নন্তনা ঐবু ঙাক-
 পিনবা কনা লৈবগে ? লাইরবদা কি অমথক পৌবিতো । ওঝানা
 লিঙ্গাগা লোয়ননা কানীদা চংখি । ঐহাক জাতিদি ব্রাহ্মণনি ।
 হোৎনবা নন্তনা বিছা ফংদে । মহাক মনা পঙবনি । জ্ঞান নন্তনা
 শাস্তি লৈতে । কবি মরুজগী কালিদাস অথোইবনি । কলমনা
 (লেখতা) লাইরিক ইরি ।

২ । সন্ধি খাইদোকউঃ—

ব্যর্থলাপঃ । মন্দিষ্মরিতম্ । ফলচ্ছায়াসমন্বিতঃ । বিধা
 দপি । মত্যাভৈরয় । পরোপকারঃ । সম্ভাযতি । দুর্লভঃ ।

७। गङ्गा त्रीः—

सूर्ये अस्तं गते । जगत् हिताय । पाद आघातोत् ।
धर्मात् कृते । धनुः धराणाम् । भूमिः आयः । इति उदाहृतः ।

तृतीयः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विद्यार्थिनां प्रतिउपदेशः

विद्यार्थिनः सदा स्वं स्वं पाठं अभ्यसेयुः । अध्यापकाः
यं यमुपदेशं कुर्वन्ति, तं सर्वं थैव गृहीयुः । आलस्यं परित्यजेयुः ।
ब्राह्मे मूढत्वे शय्यां परित्यज्य मलमूत्रादिकं उत्सृज्य स्नात्वा
पठेयुः । असत्सङ्गं न कुर्युः । मिताहाराः भवेयुः । नृत्यगी-
तादिकं न पश्येयुः न शृणुयुश्च । यदा अध्यापकाः अध्यापयन्ति तदा
आसक्तमनसो भवेयुः ।

द्वितीयः पाठः

सदाचारः

सदाचारो नाम सत्कर्मकरणम् । गुरुजनेषु भागतेषु उत्तिष्ठेयुः ।
गुरुजनान् प्रति नम्राः भवेयुः । असत्संकल्पं परिहरेयुः । कदापि
असद्व्यवहारं न कुर्युः । कुवाक्यं न वदेयुः । पवित्रभोजनं

कुट्युः पवित्रपानं च कुट्युः । अपवित्रस्य भोजने पाने च कृते
स्वास्थ्यहानिः जायते, मनसो विकारश्च जायते । मनसि विकृते
क्रोधादयः उत्पद्यन्ते । पित्रादिगुरुजनानां वाक्यं पालयेयुः ।

शब्दार्थः

सदा (अव्यय) — यत्नम नैव- सदाचारीनाम् — सदाचार कोवदि ।
विविक्ता ।

उपदेशम् — पाठितारुप । उत्तिष्ठियुः — शोशकदरनि ।
सर्वथैव — यत्रम पुत्रमत्ता । मिताहाराः — छाःनाडेन छावा ।
आलस्यम् — अतनववु । कुवाक्यं — राटेश कठववु ।
प्रक्षाल्य — छाःमत्ताङ्गग । पवित्रभोजनं — अमोःवा छाःरा ।
(शाभमोङ्गग) ।

स्नात्वा — श्रेष्ठमङ्गग । स्वास्थ्यहानिः — शकः कठवा ।
असत्सङ्गं — कठव मङ्गव । आसक्तमनसः — पूक्री शिःजिनवा ।

तृतीयः पाठः

प्रभातसमयः

प्रभाते शय्यां त्यजेत् । ततः शौचालयं गत्वा मलं त्यजेत् ।
मृज्जलाभ्यां हस्तपादादिकं शोधयेत् । दन्तधावनं कुर्यात् ।
ततः स्नानं कृत्वा ईश्वरं प्रणमेत् । प्रभानसमयः अतिमनोहरः ।
अस्मिन् समये पक्षिणः मधुरं कूजन्ति । धीरः समीरणः वहति ।

तेन चालितानि नव पल्लवानि दृष्टिं तर्पयन्ति । सगेवरेषु पद्मानि प्रफुल्लं विकसन्ति । तेषां मकरन्दं स्मरः पिवन्ति । प्रभाते निर्जने विद्यार्थिनः स्व (निज) पाठं पठेयुः ।

चतुर्थः पाठः

सन्ध्यासमयः

सन्ध्यासमये पक्षिणः स्वस्वकुलायं समाश्रयन्ति । स्त्रियः गृहे धूपं दीपं दत्त्वा देवतां प्रणमन्ति । अस्यां वेलायां भुताः प्रेताश्च इतस्ततो विचरन्ति । तेषामाक्रमणाद् रक्षणाय ईश्वरस्य नाम कीर्तयेत् । अस्मिन् समये कलहं न कुर्यात् । तथा रुति लक्ष्मीः रुष्टा भवति । मङ्गलकर्मणा सन्ध्यासमयं यापयेत् । स्वतः गावो धावन्ति ।

शब्दार्थः

शोचालयं—आश्रयः ।

मकरन्दं—लेशैव ।

मृज्जलाभ्यां—लेशपाक असूयं श्रेणिना ।

कुलायं—मकान् ।

समीरणः—श्रुतिना ।

इतस्ततः—अत्रैव ।

प्रफुल्लं—अकं कञ्च ।

कलहं—अनवय ।

रुष्टा भवति—आकृते ।

यापयेत्—अनगदवनि ।

तथासति—अहं अहं ।

मङ्गलकर्मणा—अकृतावय ।

पञ्चमः पाठः

वसन्तः

एकस्मिन् कृत्सरे षड् ऋतवः सन्ति । तेषां नामानि-
वसन्तः, ग्रीष्मः, वर्षा, शरत्, हेमन्तः, शिशिरः इति । द्वौद्वौ
मासौ एकः एकः ऋतुर्भवति । तेषु फाल्गुनचेत्रमासौ वसन्तः
भवति । अस्मिन् ऋतौ वायुः मन्दं मन्दं वहति । आकाशं
निर्मलं जायते । आकाशे नक्षत्राणि शोभन्ते । तरुणतादयः
सर्वे नवपल्लवेन मुकुलेन च मनोहराः भवन्ति । कौकिलाः
आम्बुशाखाया मुपगच्छन् आम्बुमुकुलं भक्षयन्ति । तेषां कुहुरवेण
विरहिजनानां मानसं परितापयन्ति । अत्र शैत्यस्य, औष्ण्यस्य च
अधिकता नास्ति । वसन्ते सर्वशस्यानां पत्रघातनं जायते ।

षष्ठः पाठः

ग्रीष्मः

वसन्तात् परं ग्रीष्मः समायाति । वैशाख-ज्येष्ठमासौ ग्रीष्म
ऋतुर्भवति । अस्मिन् काले सूर्यः प्रखरतापो भवति । तस्य
तापेन जनाः मध्याह्ने वह्निगन्तुं न समर्थाः भवन्ति । पक्वानि
सुमिष्टानि आम्बाणि खादन्ति मानवाः । जलशून्येषु जलाशयेषु
वर्तमानाः जलचराः क्लिश्यन्ति । नीराणि मालिन्येन अव्यवहार्याणि
भवन्ति । ग्रीष्मकाले दिनं दीर्घं भवति ।

सप्तमः पाठः

वर्षा

आषाढः श्रावणः द्वौ मासौ वर्षासमयः भवति । वर्षासु गगनमण्डलं मेघाच्छन्नं भवति । अस्मिन् समये महती वृष्टिर्भवति । पृथिवी जलप्लाविता भवति । नदाः नद्यश्च जलपूर्णाः भवन्ति । मध्ये मध्ये विद्युत् प्रकाशते । ततो वज्रपातो भवति । सर्वे पन्थानः कर्दमाक्ताः । वर्षासु भेकाः (ददुराः) मोदन्ते । ते नवसलिले सानन्दं रगन्ते शब्दायन्ते च । कर्षकाः कार्यान्तरं विहाय धान्यरोपणं कुर्वन्ति । मलिनं जलं निर्मलं कृत्वा पातयन् ।

अष्टमः पाठः

शरत्

वर्षायाः अनन्तरं शरत् आयाति । भाद्रमासः, आश्विनमासः इति द्वौ मासौ शरद् भवति । इह हि नभसि मेघः नास्ति । अतएव तपो निर्मलं भवति । सर्वासां दिशां सर्वेषां जलानां च निर्मलता जायते । विकसितानां पद्मानां कुमुदानां च सौन्दर्यं दृष्ट्वा मानवानां मनः प्रफुल्लं भवति । क्षेत्राणि शस्यपूर्णानि भवन्ति । अस्मिन् काले क्रमशः सूर्यतापस्य ह्रासः भवति । शस्यपूर्णानि क्षेत्राणि, निर्मलजलानि, प्रसन्नं नभश्चावलोक्य केषां मनसि आनन्दः न जायते ?

नवमः पाठः

हेमन्तः

कार्तिकमासः आग्रहायणभास, इति द्वौ मासौ हेमन्त ऋतुः भवति
समयेऽस्मिन् मनुष्याणां शरीराणि शैत्यनिवारणाय वस्त्रेण आवृताणि
भवन्ति । आकाशं नीहाराच्छन्नं च भवति । सूर्य्यं तापः सर्वेषां सुख
सेव्यो भवति । क्षेत्रेषु धान्यानि सुपक्वानि भवन्ति । अस्मिन्
समये रात्रिमानं दीर्घं भवति । दिनमानं ह्रस्वम् ।

दशमः पाठः

शीतः

पौषः माघश्च इति द्वौ मासौ शीत ऋतुः भवति । अस्मिन्
समये शीतल-वायुवेगेन शीतं वर्द्धते । अग्निसेवनं जातपसेवनं च कुर्वन्ति
मानवाः । शीतकाले निरावरणदेहेन कोऽपि स्थानुं न शक्नोति
तरुमात् कम्बलादिकं व्यग्रन्ति । अस्मिन् ऋतौ अग्निसेवन
हितकरं भवति ।

शब्दार्थः

बन्सरे—छोना ।

मन्दं मन्दं—उष्णं उष्णं ।

ग्रीष्मः—उष्णः वा शीतः ।

निर्मलता—उत्तम उत्तमगौ मत्तौ ।

प्रसरतापः—ठण्डा कन्वा ।

क्षेत्राणि—जड़कणि ।

নোরসি—ঈশিং পুন্নমক । হাসঃ—ময়েং তাবা ।
 বর্ষা—নোংছু বা । জীবতানি—কুপশিনবা ।
 পন্ধানঃ—লখৌ পুন্নমক । সুপকানি—নোংখিনা মুন্নবা ।
 কর্দমাচ্চাঃ—লৈখোম খোকলা । রাত্রিমান—অহীংগী চাং ।
 মেকাঃ (দর্দুয়াঃ) হঙঙাইশিংনা শৈত্থিনিবারায়া-অইংবা কোকনবা ।

অনুশীলনৌ

১ । সংস্কৃতভা হন্দোকউঃ—

বসন্ত, ঋতুগ্নী নিংখোনি । বসন্তদা উনা কেলি । কোকিল-
 শিংনা হৈনৌ মশাণ কমছনা খোংলি । ওলাং খাদা ত্তংখিলগী
 মতম লাংই । পুংখিলিংনা বসন্ত লাংলি । অঙাং অসি কুইনা
 পুন্সিসমু ।

২ । সন্ধি খাউদোকউঃ—

নির্জনে । গাবো ধাবন্তি । বহির্গন্তুম্ । ধাত্রয়োগম্
 কুর্বন্তি । সময়েহস্মিন্ । সানন্দম্ ।

चतुर्थः परिच्छेदः

प्रथमः पाठः

विद्या सर्वैः उपार्जनीया । विद्यासमं धनं नास्ति । विद्या-
हीनः नरः पशुः । विद्वत्सभायां विद्यावानेव पूज्यते । विद्या
केनापि आच्छिद्य ग्रहीतुं नशक्यते । विद्या यावद् दीयते तावत्
वर्द्धते । प्रवासे विद्या मनुष्याणां मित्रं भवति । यः बाल्ये विद्यां
न अभ्यस्यति स्म, स चरमे वयसि दुःखं प्राप्नुयात् । विद्याकाम-
धेनुः यस्यास्ति स एव सुखी । कणशः कणशः विद्या उपार्जनीया ।
विद्योपार्जने कर्तव्ये सति सच्चरित्राः अल्पाहाराः भोगविलासरहिताः
भवेयुः । राजा स्वदेशे पूज्यते, विद्वान्स्तु स्वदेशे परदेशेऽपि पूज्यते ।

शब्दार्थः

उपार्जनीया—ताननिनगदवनि । पूज्यते—पूजा । ठोइ ।

आच्छिद्य—गुन्नुना । प्रवासे—गरेकना ।

यावत्—अद्वकिक भठोक । चरमेवयसि—मटेभगी ठहि

मठाडना ।

कणशः कणशः—भजिक भजिक अल्पाहारा—भजिक भजिक

ठहेना ।

ठावा ।

अनुशीलनौ

३ । मङ्कतठा वरन्नाकडे :—

मटेह (रिछा) भा मागवा जन टेनरत । मटेह, कननस

मुन्मूना लोबिवा उमत् । मटे कथोकनिवा अक्को मडौक रेनग-
नकहे । मटे टैवा मौवुः मटेनवाळ्ळु मटेनवाळ्ळु पुवा तोहे ।

२ । मक्ति बाहेट्पाकडे :—

मक्रत्रिजाः, अक्षत्राः, विशाख, पद्ममेवम्, अश्लिष्ट ।

द्वितीयः पाठः

धर्मः

धर्मः सदा रक्षणीयः । संसारवृक्षस्य धर्म एव महाफलम् ।
धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः । धर्मः जीवने मरणेऽपि जीवं
न जहाति । अभ्यस्तु सर्वं शरीरेण सह नश्यति । येन धर्मः
रक्ष्यते सः धर्मेण रक्ष्यते ।

तृतीयः पाठः

भालस्यम्

भालस्यं सदा परिवर्जयेत् । एकवटिकया यत्कर्म संपा-
दयितुं शक्यं तत् कतिपर्यैः अहोभिरपिसंपादयितुं अलसाः जनाः
न शक्नुवन्ति । भालस्यं हि जनानां महान् रिपुः । अलसतां
बुद्धिः सुतीक्ष्णापि कुपिडता भवति । तेषां बुद्धिः सारिंकान
भवति । अलसाः कदापि उन्नताः न भवेयुः ।

चतुर्थः पाठः

क्रोधः

क्रोधः महान्दोषः । क्रोधाधीनानां मरणां विनाशः भवति ।
पुरा कौरवपाण्डवानां यद् युद्धमतभूत्, तस्य मूलं क्रोध एव ।
क्रुद्धानां जनानां हिताहितविचारो नास्ति । धीमतामपि बुद्धिः
क्रोधेन भ्रश्यति । क्रोधात् विषादिकं पीत्वा प्राणानपि त्यजन्ति ।
तस्मात् भूतिमिच्छता पुरुषेण क्रोध आलस्यञ्च परित्याज्यम् ।

शब्दार्थः

रक्षणीयः—डाकदबनि ।	एकघटिक्रया—पुं० अमरा ।
नजहाति—थादोक्त ।	कुण्ठिताभवति—प० ई ।
रिपुः—येरुवा ।	उन्नताः—चा० ७५९ पा ।

अनुशीलनौ

१ । संस्कृतता हम्नाकउः—

अतनवा निपाशिन्ना मत्तगौ ममल थडदे । अतनवा हाय-
वसि मी० ईवशिन्गी अचोवा दोवनि । तन्नवदि कदोटेडदसु
चा० ७५९ पा व्रदे । असिगुग्रा अशा०वा हायवसिसु कडवा अमनि ।
अशा०वा मी० बुद्धि मा० ई । अशा०वा अमसु अतनवव
थादोक्तदबनि ।

२ । बुद्धि, अहन्, विव-मदगौ १ मा, ४ र्था, १ मी० रूप
हायसु ।

पञ्चमः पाठः

वानरसूचीमुखकथा

अस्ति कस्मिंश्चित् पर्वतैकदेशे वानरयुथम् । तच्च कदाचित् हेमन्तसमये अतिकठोरवातसंस्पर्शवेपमानकलेवरं तुषारवर्षोद्धतप्रवर्षघनधारानिपातसमाहृतं न कथञ्चित् शान्तिमगच्छत् । अथ केचित् वानराः वह्निक्लणसदृशानि गुञ्जाफलानि अवचित्य वह्निवाञ्छया फुत्कुर्वन्तः तस्थुः । अथ सूचीमुखो नाम पक्षी तेषां तं वृथायासमवलोक्य प्रोवाच—“भोः ! सर्वे मूर्खाः यूयं, न ते वह्निक्लणाः गुञ्जाफलानि एतानि, तत् किं वृथाश्रमेण, न एतस्मात् शीतरक्षा भविष्यति । तत् अन्विष्यतां कश्चित् निर्वातो वनप्रदेशी गुहाया गिरिकन्दरंवा । अद्यापि साटोपा मेघा दृश्यन्ते” । अथ तेषामेकतमो वृद्धवानरः तमुवाच—“भौ मूर्ख ! किं तव व्यापारेण, तद् गम्यताम् सोऽपि तमनादृत्य भूयोऽपि वानरान् अनवरतमाह—‘भोः ! वृथा क्लेशेन’ अथ यावदसौ न कथञ्चित् प्रलपन् विरमति तावदेकेन वानरेण व्यर्थश्रमत्वात् कुपितेन पक्षाभ्यां गृहीत्वा गिलायाभाःफलित उपरतश्च ।

उपदेशोहि भूखीणां प्रकीर्णाय न शान्तये ।

पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्द्धनम् ।

शब्दार्थः

यानरयुधम्—श्रांगे मटेन। पुत्कुर्वन्तः—शू शू काशना
 कलेवरं—इकठार। वृथाश्रमेण—अश्रमेण। वाहना।
 गुञ्जाफलानि—छनिः मटेशनिः। आस्फासितः—शहेशनिः।

अनुशीलनौ

- १। इति अजि नरोन्मा हेयु।
- २। इति अजिनी कति पाउताक कहे।

षष्ठः पाठः

ब्राह्मण धूर्तकथा

कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने मित्रशर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिव-
 सतिस्म। कदाचित् माघमासे सोम्यानि ले प्रवाति, मेघाच्छादिते
 गगने, मन्दं मन्दं प्रवर्षति पर्जन्ये, पशुप्रार्थनाय किञ्चिद्
 यामान्तरं गत्वा तेन कश्चिद् यजमानो याचितः। “भो यज-
 मान! आगामिन्याममावस्यायां अहं यक्ष्यामि यज्ञम्। तत्
 देहि मे पशुमेकम्”। अथ तेन तस्य शास्त्रोक्तः पीवरतनुः पशुः
 प्रदत्तः। सोऽपि तं समर्थमितश्चेत्तश्च गच्छन्तं विज्ञाय स्कन्धे
 कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिसुखः प्रतस्थे। अथ तस्य गच्छतो मार्गे

त्रयो धूर्त्ताः क्षुत्क्षामकण्ठाः समुखा धनुषः । तैश्च तौदृशं
पीवरतनुं स्कन्धे आकृढमवकोव्य मिथोऽभिहितम्, “अथो ! अस्म
पशोः भक्षणात् अद्यतनीयो हिमपातो व्यर्थातां नीयते, तत् एनं
वञ्चयित्वा पशुम् आदाय शीतत्राणं कुर्मः” । अथ तेषामेकतमो
वेशपरिवर्तनं विधाय समुखो भुत्वा अपमार्गेण तं ब्राह्मणञ्च
भो ब्रह्मण ! किमेवं जनविरुद्धं हास्यकार्यं क्रियते । यदेष
सारमेयोऽपवित्रः स्कन्धाधिरुदो नीयते । ततः तेन सकोप अभि-
हितम्, “अहो ! किमन्धो भवान् ? यत् पशुमिमं द्वागलं
सा मेयं प्रतिपादयसि । सोऽब्रवीत्, “ब्रह्मन् ! त्वया कोपः न
कार्थः यथेच्छया मन्यताम्” इति । अथ यावत् किञ्चित्
अध्वनोऽन्तरं गच्छति, तावत् द्वितीयो धृत्तः समुखे समुपेत्य
तमुवाच । ‘भो ब्रह्मन् ! वष्ट ! वष्टं यद्यपि दल्लभोऽयं ते
मृतवत्सः, तथापि स्कन्धमारोपयितुं मयुक्तम् । अथ असौ सको-
पमिदमाह ‘भोः । किमन्धो भवान् ? यत् पशुं मृतवत्सं वदसि ?’
सोऽब्रवीत्—“भगवन् । कोपं मा कुरु, अज्ञानात् मया अभि-
हितं तत् त्वमात्मरुचिं समाचर” इति । अथ यावत् स्तोकां
वनान्तरं गच्छति तावत् तृतीयोऽन्यविशधारीधृत्तः समुखः
समुपेत्य तमुवाच— “भो ! अयुक्तमेतत् । यत् त्वं रासभं स्कन्धा-
धिरुद्धं नयसि तत् त्यज्यताम्, एषः यावद् अन्येन केनापि न
दृश्यते” । अथ असौ तं पशुं रासभं मन्यमानो भयात् भूमौ

प्रक्षिप्य स्वर्गमुद्दिश्य प्रपलायितः । ततः ते त्रयो मिलित्वा तं
पशुं आदीय यथेच्छया भक्षितुमारब्धाः ।

“बहवो न विरोद्ध्या दुर्जगद्दि महाजनाः ।
स्फुरन्तमपि नागिन्द्रं भक्षयन्ति पिपीलिकाः ॥

सप्तमः पाठः

बकनकुलकथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वने कश्चिद् वटपादयः । तस्य कोटरे
एकः कृष्णसर्पः प्रतिवसति स्म । स च बकशावकान् भक्षयित्वा कालं
नयति स्म । अथैकदा कश्चिद् बकोऽतीव दुःखितो वाष्पाकुलनयनः
कञ्चित् कुलिरकमवदत् भोः । कथय कृष्णसर्पस्य विनाशाय
उपायमेकम् । तच्छ्रुत्वा कुनीरकोऽवदत् यूयं नकुलविवरात् सर्प-
कोटरं यावत् मत्स्यान् विकिरत । ततो नकुलः तान् मत्स्यान्
भक्षयित्वा तेन पथा सर्पविवरं गमिष्यति दुष्टसर्पं विनाशयिष्यति च ।
तथाकृते नकुलो मत्स्यानुसरणं कृत्वा कृष्णसर्पं विनाशितवान् ।
परचात् स नकुलो वृद्धमारुह्य सर्वान् बकशावकान् भक्षितवान् ।
तदाचोक्तम्,

“उपायं विन्तेयेत् प्राज्ञस्त्वपायमपि चिन्तयेत्”

शब्दार्थः

वटपादपः—वट पान्थी ।	बकशाविकान्—উরোক মচাশিংবু ।
कृष्णवर्णः—झीझा हू कनवा	नकुलविवरान्—খৈরোইগৌ মকোল
लिन ।	अहोबदगी ।
विकिरत—छाटेधोकउ ।	भक्षयित्वा—চাখোকগা ।
तथाकृतेनति—মহ ভোখবদ ।	अग्राम्—মাজদাবু ।
कुरिरकम्—রায়ধুদা ।	अकृह्य—কাখৎলংগা ।

অনুশীলনী

১। রায়ী অসি নরোন্দা ঠয়ু ।

২। সন্ধি খাটদোকউ :—

কখিৎবন্ । বকোস্তৌব । নচ্ছুৎবা ।

৩ “লখা ” হায়বা পদ অসি করি শব্দদগী খোকপনো
হায়বচ্ছ উৎলগা মাগী প্রথমাগী এ চব্বচনবা খোকপা মশক অচ্ছ
তাক্রম্ম ।

अष्टमः पाठः

एकोदर पृथग्ग्रीव भारण्ड पक्षिकथा

कस्मिंश्चित् सरोवरे भारण्डनामा पक्षी एकोदरः पृथग्ग्रीवः
प्रतिवर्त्तिस्म । तेनच समुद्रतीरे परिभ्रमता किञ्चित् फलम्
अमृतकल्पं तरङ्गाक्षिप्तं सम्प्राप्तम् । सोऽपि भक्षयन् इदमाह
“अहो! बहूनि मया अमृतप्रायानि समुद्रवल्लोलाहृतानि फलानि
भक्षिताति । परमपूर्वोऽस्य आस्वादः, तत् किं पाज्जात-हरिच-
न्दनतरुसम्भवं किंवा किञ्चित् अमृतमयफलम् अव्यक्तेनापि
विधिना पतितम्” । एवं तस्य ब्रूवतो द्वितयमुखेन अभिहितम्
भो ! यदि एवं तत् ममापि स्तोकं प्रयच्छ येन जिह्वाभौख्यम्
अनुभवामि” । ततो विहस्य प्रथमवक्त्रेण अभिहितम्, “आवयोः
तावदेकं सदरं एका दृष्टिश्च भवति । तत् किं पृथग्भक्षितेन,
वरमनेन श्रेष्ठेण प्रिया ते व्यते” । एवमभिधाय तेन श्रेष्ठ भारण्डयाः
प्रदत्तं, सापि तत् आस्वाद्य प्रहृष्टामती आलिङ्गनचुम्बनसम्याव-
नानिकचाटुपरा दभूव । द्वितीयं मुखं तद्दिनादेव प्रभृति सोद्वेगं
सविषादञ्च तिष्ठति । अथ अन्येद्युः द्वितीयमुखेन विषफलं प्राप्तम् ।
तद् दृष्ट्वा अपरमाह,— “भो ! पुरुषाधम ! निरपेक्ष ! मया विष-
फलम् आसादितम् । तत् तवापमानात् भक्षयामि” । अपरेण
अभिहितम्,— मूर्ख ! मामा एवं कुरु, एवं कृते द्वयोरपि विनाशो

મનિષ્યતિ । અથ એવ વદતા તેન અપમાનન ફલં મન્વિતમ્,
કિં બહુના, દ્વૌ જપિ વિનષ્ટૌ ।

“અસંહતા વિનશ્યન્તિ ભારણડા રૂવ પશ્વિણઃ” ।

શબ્દાર્થઃ

एकोदरः—મથક આડા પાનવા । तरङ्गाक्षितम्—ઝેલકા ટેનચંલકપા ।
स्तोकम्—શ્લોકઃ । अन्येद्युः—અતોક્ષા મુમિં અમદા ।
जिह्वासीरुपम्—જેઠ્યેંગી નિરપેક્ષ—અતોક્ષવ યેંમવા ।
अपेनवव ।

अनुशीलनो

૧ । સંસ્કૃતતઃ શબ્દાકરુઃ—

શાન્તિ અગિ જેઠેલોન્ન મપુ કાના ફેરુ ।

૨ । મથાદા ફેરિવા પદનિઃ અગિગી મથક તાકરુ ।

સોદુવેગમ્ । એવંકૃતે । તવાપમાનાત્ । પ્રથમમુખેન । દ્વયોરપિ ।

૩ । શાન્તિ અગિગી પાઉતાક કરિનો ?

नवमः पाठः

कच्छपहंसकथा

अस्ति कस्मिंश्चित् जलाशये कम्बुग्रीवो नाम कच्छपः । तस्य
संकटविकटनाग्री मित्रे हंसजातीये परमसहकोटिमाश्रिते नित्यमे
सरस्तीरमासद्दय तैवसह अनेकदेवर्षिमहर्षीणां कथाः कृत्वा अस्त
मयवेलायां स्वनीडसंश्रयं कुकृतः । अथ गच्छता कालेन अवृष्टिस्त
सरः शनैः शोषमगमत् । ततस्नदुःखदुःखिनी तौ ऊचतुः - भोमित्र
जम्बालशेषमेत रः सजतं तत् कथं भवान् भविष्यतीति व्याकुल
नोहृदि वर्तते” । तच्छ्रुत्वा कम्बुग्रीव आह— भोः साग्रतं
अस्ति अस्माकं जीवितव्यं जलाभावात् । तथापि उपायश्चित्यत
मिति । उक्तञ्च—

त्याज्यं न धैर्यं विधुरोऽपि काले
धैर्यात् कदाचिद्वति माप्नुयात् सः ।
यथा समुद्रेऽपि पोत भङ्गे
सायात्रिको वाञ्छति ततुमेव ॥

अपरञ्च—

मित्रार्थे वान्धवार्थे च बुद्धिमान् यतते सदा ।
जातास्वापत्सु यत्नेन जगाद्देववो मनुः ॥

तत् जानीयतां काचित् दूढरञ्ज लब्ध्वा कष्टं वा, अन्विष्यतां
प्रभूतजलसनाथं सरो येन मया मध्यप्रदेशे दन्तेर्गृहीते सति युवा को

भागयोः तत् काष्ठं मया सहितं संगृह्य तत्सरो नयथः” । तौ
 ऊचतुः— “भो मित्र । एवं करिष्यावः, परं भवता मौनव्रतेन
 स्थातव्यम्, नीचेत् तव काष्ठात् पातो भविष्यति” । तथा अनुष्ठिते,
 गच्छता कम्बुग्रीवेशे अधोभागव्यवस्थितं किञ्चित् पुरमालोकितं, तत्र
 ये पौरास्ते तथा नीयमानं विलोक्य सविस्मयमिदमुचतुः— “अहो !
 चक्राकारं किमपि पक्षिभिः नीयते, पश्यत पश्यत” अथ तेषां कोला
 हलमाकर्ण्य कम्बुग्रीव आह— “भोः ! किमेष कोलाहलः” इति अर्द्धोक्ते
 पतितः पौरैः खण्डशः कृतश्च ।

शब्दाद्यैः

कच्छपः—खजू ।

अवृष्टिवशात्—नाः तादृशदृष्टौ ।

जम्बालशेष—लैखोपद

कोटिभागयोः—मंडाल आनिना ।

मंडाग्रवत्

चक्राकारम्—कोरक

सविस्मयम्—अकपगा लोचनना ।

कोरका ।

अनुशूलनौ

१ । संस्कृतता शब्दाकडे :—

करिष्यामि पुत्रौ अमना खजू अमा लैरन्नि । अह्वयमक उपार
 अमतादि धनविद्वा । अदोम्या तुमिना लैविगदबनि । मधोयगौ
 निन खोऽवदु तारगा कशूत्रीवना शस्त्रन्नि ।

२ । मक्ति बाईदोकाडे :—

उपायश्चिन्त्यताम्, । अर्द्धोक्ते । दन्तैर्गृहीते । सरस्तीरमासाद्य ।

१ । वारि अजिदगौ करि पाउडाक कःइ ।

दशमः पाठः

नीतिपाठः

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीतव्यं केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ १ ॥
धनिकः श्रितियो राजा नदी वैद्यस्तु पंचमः ।
पंच यत्नविद्यन्ते तत्तत्तत् नकारयेत् ॥ २ ॥
सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमचितः ।
यदिदैवात् फलं नास्ति क्वायाकेन निवार्यते ॥ ३ ॥
भूमेर्गरीयसी माता स्वर्गादुच्चतरः पिता ।
जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ॥ ४ ॥
संसाररिषवृक्षस्य द्वे एव मधुरे फले ।
काव्यामृतसंस्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ ५ ॥
गुरोर्यत्र परोवादो निन्दावापि प्रवर्तते ।
कणौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यौ वा ततोऽन्यतः ॥ ६ ॥
आपत् कालेतु संप्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेव तत् ।
वृद्धिकालेतु संप्राप्ते दुर्जनोऽपि सुहृद्भवेत् ॥ ७ ॥
यथामिषं जले मत्स्यं भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिभिश्च तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ८ ॥
अर्थार्थी यानि कष्टानि मूढेऽयं सङ्गतेजनः ।
शतांशेनापि मोक्षार्थी तानि चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ ९ ॥

स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुं मन्यथा ।
 सुतममपि पानोयं पुनर्गच्छति शीतताम् ॥ १० ॥
 स्वच्छन्दवनजातेन शक्रेणापि प्रपूयते ।
 अस्यदग्धोदरस्यार्थे कःकुट्यात् पतकं महत् ॥ ११ ॥
 वन्ध्या नारी नजानाति पुत्रप्रभववेदनोम् ।
 मूर्खोऽनरो न जानाति विद्यार्जनपरिश्रमम् ॥ १८ ॥
 जतिमात्रं न यः शत्रुं व्याधिक्ष प्रशमं नयेत् ।
 महाबलोऽपि तेनैव हृदि प्राप्य स हन्यते ॥ १३ ॥
 वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मातुः ।
 स एव दीपनाशाय क्रोधेः कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १४ ॥
 यस्य न ज्ञायते शीलं न कुलं न च संशयः ।
 न तेन सङ्गतिं कुट्या दित्युवाच बृहस्पतिः ॥ १५ ॥

शब्दार्थः

परीवादः—कठवा ढैक्जिनवा । पित्रातक्यौ—मेनगदवनि ।
 वन्ध्या नारी—अधुःवा शूनी । शतांशेनापि—अरुक् चाम थोक-
 पणौ अमनश्च ।

अनुशीलनौ

- १। ढैक्जिनः अस्मि टीन्ना पुथोकडे ।
- २। ७ सुवा, ८ सुवा, ११ सुवा ग्लोकौ भावार्थं ताकडे ।
- ३। १० सुवा, १४ सुवा ग्लोकौ अर्थं इयु ।